

VILNIAUS AKADEMIJOS SPAUSTUVĖ IR KNYGŲ CENZŪRA

IRENA PETRAUSKIENĖ

Kiekvieno krašto spaudos istorijai savo rūšies antspaudą yra uždėjęsi ir to meto knygų cenzūra. Net ir demokratiškose šalyse visais laikais susiduriama su šiuo knygų kontrolės veiksniu, lemiančiu svarbiausią knygos dalį — jos turinį bei paplitimą visuomenėje. Cenzūros vaidmuo ypatingai ryškus buvo knygų spausdinimo pradžioje, kai jų išeidavo dar labai nedaug, o beveik kiekvienai buvo keliamas uždavinys būti idėjiniu ginklu religinių ar politinių kovų arenoje. Senųjų knygų cenzūravimą dažniausiai vykdė dvasininkija, remdamasi bažnytinės ir pasaulietinės valdžios nurodymais bei politika. Jau nuo XV a. pabaigos, o ypač XVI a. popiežiai įsako, jog negali būti spausdinama nė menkiausia knygelė be bažnyčios ar valdžios sutikimo. Knygų leidimo kontrolė žymiai sustiprėjo po reformacijos išsivystymo. Cenzūros vaidmeniui sustiprinti pradėtas leisti bažnyčios draudžiamų skaityti knygų katalogas „Index librorum prohibitorum“. Seniausi tokie leidiniai, kuriais vadovavosi Lietuvos ir Lenkijos teritorijų gyventojai, išleisti 1603 m. Krokuvoje ir 1604 m. Zamostyje. 1604 m. leidinio pradžioje įdėtos popiežių bulės bei bažnyčios suvažiavimų nutarimai, susiję su knygų leidimu. Po to trumpai išdėstytos taisyklės cenzoriams. Pagrindinė knygos dalis — abėcėliniai uždraustų skaityti autorių ir knygų sąrašai. Į tokių knygų sąrašus buvo patekusi garbioji Radvilo Bresto biblija, draudžia-

mų autorių tarpe minima Andriaus Volano, Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos, Jono Lasickio ir kitos pavardės.

Pirmą kartą valstybės mastu su knygų cenzūra susiduriama Lietuvoje 1580 m., kai Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Steponas Batoras išleido spaustuvėms nuostatus, kuriuose įsakoma, „jog nieko istorinio, susijusio su Žečpospolita, negalima spausdinti ar raizyti be cenzūros leidimo. Nors ten nebūtų nieko nusikalstamo, veikalui išėjus be leidimo, gresia bausmė taip, kaip ir paskviliams“¹.

Valstybinė cenzūra Lietuvoje dažniausiai lietė valdovų privilegijas spaustuvininkams, leidžiantiems spausdinti kurį nors oficialų ar labiau reikšmingą veikalą. Lietuvos Statutą XVII—XVIII a. spausdino net 3 spaustuvės: Mamoničių (Vilniuje), Elerto (Varšuvoje) ir Vilniaus akademijos. Akademijos spaustuvė taip pat turėjo privilegijas žodynų, kalendorių ir laikraščių spausdinimui. Privilegijos pakeldavo spaustuvės įtakingumą krašte, gerino jos materialinę padėtį. Be valdovo leidimo išspausdinus tą pačią knygą kitoje spaustuvėje grėsė nemaža piniginė bausmė (1000 talerių, auksinų) ir išleistosios knygos konfiskavimas. Spaustuvininkai vengdavo nusikalsti valdovo įsakymui, išdėstyta privilegijoje. Tačiau valstybė mažai domėjosi knygų leidimo reikalais, vyriausibiniai įsakymai lietė tik vieną kitą lei-

¹ Kraszewski J. Wilno od początków jego do roku 1750. T. 4, Wilno, 1842, p. 70—71.

dinį. Didžiosios knygų dalies cenzūrą vykdė bažnytinės instancijos.

Cenzūra kontroliavo du skirtingus dalykus: knygų spausdinimą ir jų išplitimą — įvežimą, pardavinėjimą, pagaliau mokyklinės ir asmeninės bibliotekas. Už eretiškų knygų gabenimą į Vilnių ne kartą buvo baramas Vilniaus vyskupas sufraganas Jurgis Albinas². Taip pat ir M. Daukšos biblioteka vizitatoriui nepatiko, ir jis liepia uždraustas knygas sudeginti arba nugabenti tėvams jėzuitams apvalyti³. Bažnytinės cenzūros poveikyje priešingų religijų autorių knygos būdavo viešai naikinamos. Yra žinoma, kad Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis supirkinėjo savo tėvo išleistą protestantiškąją Bresto bibliją ir po to ją viešai degino. Panašiu būdu buvo nusiaubta XVI a. pabaigoje protestantų spaustuvė, sudeginant joje išleistas knygas.

Spaustuvės tiesiogiai susidurdavo su pirmosiomis cenzūros funkcijomis: leisti spausdinti knygą, pakeisti jos turinį ar nepakeisti.

Cenzūra buvo svarbus veiksnys ir stambiausiam Lietuvos knygų spausdinimo centre — Vilniaus akademijos spaustuvėje, veikusioje 1576—1773 m. laikotarpiu. Spaustuvė daugiausia susidurdavo su bažnytine cenzūra, kurią vykdė patys jėzuitai. Kaip buvo organizuojamas šis darbas ir kiek jis turėjo įtakos knygai, geriausiai kalba jėzuitų vadovų nurodymai bei oficialiai priimti nuostatai. Pradadant generolų Klaudiviaus Akvavivos ir Mutijaus Vitelesko (Vitelleschi) potvarkiais XVI—XVII a. pradžioje, spaustuvė gauna visą eilę nurodymų, liečiančių knygų cenzūros klausimus. Jėzuitų nuostatuo-

se, 1690 m. išleistuose Vilniuje, dalykai, susiję su knygų rašymu ir jų išleidimu, išskirti į atskirą poskyrį. Vadovaujantis šiais dokumentais, galima susidaryti apyplinį Akademijos spaudinių cenzūros vaizdą.

Be savo vadovų sutikimo autoriai negalėjo rašyti ir spausdinti. Knygai išspausdinti reikėjo gauti leidimą-aprobatą, kuri buvo duodama, vadovaujantis cenzorių pastabomis. Knygų cenzūravimas sudarė dviejų etapų sistemą: pradžioje buvo cenzūruojama provincijoje, o vėliau Romoje. Cenzoriaus pareigom provinciolas paskirdavo rinktinis savo provincijos žmones, pasižyminčius „sveiku mokslu, aiškiu sprendimu, gabius“. Ypač didelis dėmesys buvo kreipiamas teologinei literatūrai, baiminantis, kad nebūtų nukrypta nuo idėjinių katalikų bažnyčios pozicijų. Nuostatuose rašoma: „Knygom, kurios liečia spekuliatyviąją teologiją, prieštaravimus arba papročių mokslą, privalo būti paskirti keturi cenzoriai, lengvesnio turinio knygos gali būti dviejų perskaitytos“⁴. Vilniaus akademija turėjo teisę pati organizuoti savo leidžiamų knygų cenzūrą. Tur būt, buvo atsižvelgiama į Akademijos svorį krašto gyvenime, o gal iš dalies to priežastimi buvo didelis teritorinis plotas, kurio provincijos cenzoriai nepajėgė aprėpti. 1634 m. rugpiūčio mėn. provinciolas Mikalojus Lenčickis nurodo, kad knyga gali būti spausdinama „tik iš akademijos vicekanclerio peržiūrėto ir pasirašyto egzemplioriaus“⁵. Tokios aprobacijos užtekdavo spausdinant pasauliečių ir kitų ne jėzuitų autorių veikalus. Jėzuitų knygas peržiūrėdavo ne tik vicekancleris, bet du ar

² *Vladimirovas L.* Georgijaus Albinijaus knygų kolekcijos likimo klausimu.—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“. Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. T. 4. 1965, p. 218—219.

³ *Lebedys J.* Mikalojus Daukša. Vilnius, 1963, p. 151.

⁴ *Epitome Instituti S. J. Vilnae*, 1690, p. 511.

⁵ Vilniaus Valstybinio universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (Toliau VVU MB RS), f. 3, Nr. 2388, p. 362.

trys ordino cenzoriai⁶. Po to rankraščiū su provincijos cenzorių įvertinimu bei pastabomis siųsdavo į Romą, kur jį antrą kartą cenzūruodavo. Tam reikalui XVI a. būdavo išskiriami keturi asmenys, o jau 1690 m. nuostatuose minimi penki žmonės — iš kiekvienos jėzuitų asistencijos po vieną, kurie padėdavo generolui tvarkyti viso ordino mastu knygų cenzūros reikalus⁷. Romos cenzūros daugelis knygų nepraeidavo. Nesiusdavo ten cenzūruoti vietos kalbomis išleidžiamų knygų (lietuviškų, latviškų), smulkių leidinių, kaip 1 lapo tezės, vaidinimų bei procesijų programos bei operatyvios poleminės literatūros. 1608 m. K. Akvaviva poleminę literatūrą, nukreiptą prieš eretikus, davė nurodymą cenzūruoti tik provincijoje, kad nebūtų sugaištas jos išleidimas, ir ji neprarastų savo aktualumo. Generolo potvarkis šiuo klausimu išplėstas ir patikslintas 1615 metais⁸. Pasinaudojant leidimu kai kurias knygas spausdinti be cenzūros ar tik su provincijos cenzorių aprobavimu, būdavo prasilenkiama su knygų leidimo nuostatais, ir kartais jos išeidavo nekontroliuotos. Vizitatorius Jokūbas Visockis 1665 m. nurodo: „Ateityje tegul mūsų spaustuvėje nebus spausdinama niekas, kas nėra aprobuota cenzorių ir pačių mūsų provincijos patarėjų“⁹.

Generolai reikalavo, kad visos Akademijoje išspausdintos knygos po vieną ar kelis egzempliorius būtų sunciamos į Romą. Tai buvo lyg privalomasis spaustuvės egzempliorius, skirtas kontrolei ir iš dalies saugojimui. Akademija ne per klusniausiai laikėsi šito nurodymo, kaip ir kitų provincijų spaustuvės, todėl ne kartą buvo barama. 1598 m. K. Akvaviva rašo: „Mums at-

rodo tinkama ir būsiant mūsų labai, kad visų mūsų išleidžiamų knygų egzempliorius turėtume Romoje, nes kai kurių iki šiol arba visai neturime, arba labai vėlai gauname iš pašaliečių. Todėl pagalvojom, kad reikalinga paraginti provinciolus, jog tų veikalų, kurie yra spausdinami, kai tikta! bus galima, atskirti tomis būtų mums atsiųsti“¹⁰. 1615 m. jis nusiskundžia, kad provinciolai nevykdo įsakymo ir grasina, jog ateityje už neklausymą bus baudžiami. „Nusprendėme ir atnaujinoje ankstyvesnį sprendimą, kad provinciolai, ką nors išleidę, mums vieną kitą egzempliorių atsiųstų. To kai kurie pasikui ir laikėsi. Tačiau sužinojome, kad daug kas yra parašyta ir viešai paskelbta tokių, kurių jokia egzemplioriaus negavome. Juo labiau stebimės, kad svetimi dažnai savo rankose varto tokius leidinius, kurie ligi šiol mūsų nėra matyti nei iš mūsų išleidžiamų raštų žinomi. Todėl nusprendėme tai, ką jau ne kartą patarėme pavieniams, o dabar visiems provinciolams pavedame, kad lieptų už tą dalyką nubausti“¹¹. Generolas primena, jog į Romą turi būti siunčiamos ir vietos kalbomis išleistos knygos.

Griežčiausios cenzūros susilaukdavo dogmatinės teologijos veikalai, keliantieji ginčytinus klausimus — apie malonę, laisvą valią ir kt. Jas būtinai reikėjo siųsti Romos cenzūrai. Aukščiausioji cenzūra stengdavosi apibendrinti dažnai skirtingas provincijos cenzorių nuomones. Jėzuitų vyriausybė bijojo prasilenkimo su jų skelbiamomis tiesomis, „erezijos sėklos paplitimo“, kadangi „taip svarbu vieningumas ir doktrinos rimtumas“¹².

⁶ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2388, p. 362.

⁷ Epitomae Instituti S. J., p. 512.

⁸ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2382, p. 106—107.

⁹ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2388, p. 95.

¹⁰ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2383, l. 13—14 ir Nr. 2382, p. 15—16.

¹¹ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2382, p. 107.

¹² VVU MB RS, f. 3, Nr. 2383, l. 14.

Mokslinio ir kitokio pasaulietinio turinio literatūra taip pat nebuvo laisva nuo varžymu. Mokslines tezes norint išspausdinti didesnes apimtimi, knygutės pavidalu, jos taip pat turėdavo praėti antrąjį cenzūros etapą. Mokslinių traktatų nebuvo galima spausdinti tezių vardų, kad kartais, tuo pasinaudojus, knyga neišvystų dienos šviesą be kontrolės¹³. Generalų ir provinciolų potvarkiai lieté „filosofijos ir teologijos tezes, nuostatus, giesmes, pasakojimus ir į juos panašius, kurie eina per daugelio rankas, ilgai išlieka ir kenčia nuo piktos valios žmonių kritikos“¹⁴.

Cenzūrą liečiančiuose įsakymuose bei nuostatuose keliami cenzorių darbo metodikos klausimai ir duodami konkretūs nurodymai jų kryptingumui. Gavę recenzuoti knygą, jie turėdavo įvertinti ir nuspręsti — tinka spaudai ar ne. Antra vertus, cenzorių pareiga buvo atkreipti dėmesį į taisytinus dalykus ir apie tai parašyti savo nuomonę. Jei du ar trys cenzoriai nustatydavo, jog knygos leisti nereikia, toliau jos niekur nebesiūsdavo, o per provinciolą pranešdavo autoriui neigiamą atsakymą.

XVI a. ypač akcentuojamas cenzorių darbo slaptumas. „Knygos privalo būti žiūrimos ir skaitomos visiškai slaptai, kad visai nebūtų žinoma, kas tai darė ir kur. Šie gi (cenzoriai — I. P.) apie kiekvieną patiektą nuomonę, ar verta išleisti, ar ne, rūpestingai išdėstydami to dalyko argumentus, metodą ir pagrindą. Jiems trims nurodžius, kad ją išleisti naudinga, reikės tai slapta provincijoje išnagrinėti ir jų atsiliepinimus, tikrais vardais pasirašytus, pasiųsti į Romą drauge su knyga ir su autoriaus atsakymu į tuos atsiliepinimus. Jei visa iš karto pasiųsti negalima, tebū-

nie siunčiama dalimis, to egzemplioriaus dalį pasilikant provincijoje“¹⁵. Apie tą patį kalbama ir XVII a. „Reikia išlaikyti paslaptį: neparodyti niekam savo sprendimo krypties ir nesiminti tos knygos globoti“¹⁶. Ypač cenzoriai turėjo likti nežinomi autoriams — ne jėzuitams. Laikantis slaptumo, knygoje ilgą laiką nebuvo pasirašoma cenzoriaus pavardė. Jų pavardės pasirodo tik XVII a. pabaigos — XVIII a. knygoje, ir tai ne jėzuitų cenzūruotose. Leidimas spausdinti knygą arba aprobacija būdavo įrašoma ne visuose cenzūruotuose leidiniuose. Paprastai ji būdavo išspausdinama teologinėje literatūroje ir kai kuriuose stambesniuose moksliniuose veikaluose, reikalinguose idėjinio įvertinimo. Vadovėliai, moksliniai traktatai aprobatų neturėdavo. Aprobato forma taip pat nebuvo vienoda. Spaustuvės veiklos pradžioje (XVI—XVII a. pirmojoje pusėje) pasitenkindavo frazės „Vyrresniųjų leidimu“ išspausdinimu antraštiniame lape ar knygos pabaigoje. Vėliau leidimą pasirašydavo vyskupas ir jėzuitų provinciolas. Ne jėzuitų veikalai eidavo tik su vyskupo ar vyskupijos cenzoriaus parašu. Aprobatoje kartais būdavo trumpai pristatoma knyga ir su pažindinama su autoriaus biografinais duomenimis.

Cenzoriai turėjo gerai žinoti knygų tikrinimo taisykles, Romos bules, nutarimus apie mokslą, papročius, knygų leidimą, suprasti savo atsakingumą, perskaityti visą knygą ir preliminarinę literatūrą. Knygoje jie turėjo pastebėti esminius dalykus ir nesivadovauti ankstesniųjų rašytojų nuomonėmis, ypač, jei jos nėra visuotinai priimtos. Nemažą uždavinį ano meto cenzoriai keldavo pačiai knygai. Ji neturėjo pakartoti kitų turinio, ir reikėjo, kad bū-

¹³ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2388, p. 96.

¹⁴ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2388, p. 362.

¹⁵ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2383, l. 312 ir Nr. 2382, p. 35.

¹⁶ Epitomae Instituti S. J., p. 513.

tų parašyta geriau, negu vidutiniškai. Užbaigus knygos cenzūravimą, jos aptarimas ir aprobacija būdavo rašomi bendrai ir įteikiama provinciolui. Skirtingos nuomonės atskirai rašomos generolui¹⁷. Cenzoriai turėdavo recenzuoti knygų ir cenzūrų pavyzdžius, kuriais vadovaudavosi savo darbe.

Be principinių klausimų generolų ir provinciolų nurodymai dažnai liesdavo ir praktinę darbo pusę. Buvo atsakoma į užklausimą, žymėti ar nežymėti knygos parašymo vietą ir siūloma nurodyti tik vyskupijos ar stambesnio miesto pavadinimą. Iš autorių reikalaujavo paralelių rankraščio egzempliorių vienodumo, nes taip esą patogiau taisyti. Iš to matyti, kad jis cenzūravimui turėdavęs įteikti mažiausiai du egzempliorius, kurių vienas su pastabomis būdavo siunčiamas į Romą, o kitas likdavo provincijoje.

Galutinis knygos išėjimo lėmėjas buvo pats jėzuitų generolas. Su juo nepasitaręs, net ir provinciolas neturėjo teisės knygos išleisti. Taigi, per generolo rankas pereinavo didžioji spaustuvėje leidžiamų knygų dalis. Jei tai galėdavo padaryti jėzuitų veiklos pradžioje, kol kolegijų ir jų spaustuvų skaičius palyginant buvo nedidelis, tai vėliau, jam išaugus, visko aprėpti generolas nebepajėgė. Atslūgus religinėms kovoms, sumažėjo ir jėzuitų budrumas. Knygų kontrolę jis ėmė dalytis su vyskupu ir jo paskirtais cenzoriais. Pasikeitę knygų autoriai ir iš dalies jų turinys. Vis daugiau ėmė rašyti kitų vienuolių brolių, kaip dominikonų, pranciškonų, piorų narių, dvasininkai ir pasauliečiai. Jų knygų jėzuitai dažniausiai nebecenzūrodavo. Vyskupijos paskirti asmenys, cenzūruodami knygas ir duodami aprobatą jas spausdinti, jau pasirašydavo savo pavardę.

Knygų kontrolė jos kelią pas skaičiuotoją prailgindavo nevienodai. Tą

irgi nulemdavo knygos turinys ir jos apimtis. A. Naramovskio „Sarmatų istoriją“ (*Facies rerum sarmaticarum*), išėjusią 1725 m. aprobavo net 3 instancijos: Vilniaus vyskupijos administratorius Korvinas Gosievskis 1724.VI.22, jėzuitų provinciolas — 1724.VI.23 ir Vilniaus vyskupas Karolis Pančinskis — 1725.II.20. Taigi oficialius knygos cenzūravimas užtruko 8 mėnesius. Tikriausiai, A. Naramovskio veikalas buvęs peržiūrėtas ir Romos cenzorių. S. Rostovskio „Lietuvos jėzuitų provincijos istorija“ („Lithuanicarum S. J. historiarum provincialium“), 1766 m. aprobuota vyskupo A. Horaino ir provinciolo J. Sadovskio, teisėjo tik 1768 m. Tačiau daugelio knygų išėjimą cenzūra, ypač vietinė, ne per ilgiausiai sulaukydavo. M. Bardovskio knyga „Naujoji Jeruzalė“ („Novae Hierusalem“), 1643 m. aprobuota Žemaičių vyskupo Mikalojaus Povietriaus, išėjo 1643 m., K. Širvydo „Punktai sakymų“, 1629.I.17 pasirašyti provinciolo J. Jamielkovskio, išspausdinti tais pat metais. A. Młodžianovskio „Simboliniai paveiksliai“ („Icones symbolicae...“), kuriuos leido spausdinti provinciolas A. Valavičius ir cenzorius Voitiekus Menkalskis, pasirašyti 1675. II.8 — tais pat metais išėjo. Ne jėzuitų parašytose knygose XVIII a. pasitenkinama vyskupijos paskirto cenzoriaus ar vyskupo leidimu. Taip A. Marliano knyga „Politikos aikštė“ („Plac polityki“) 1771 m. išspausdinta su Vilniaus vyskupo A. Horaino leidimu.

Spausdinti buvo leidžiama, kai cenzorius ar provinciolas rankraštyje pasirašydavo: „Galima platinti“, „Mūsų vardu“, „Savo ranka“ ir panašiai.

Iš cenzorių būdavo reikalaujama, kad jų peržiūrėtos knygos „būtų visai subrendusios, moksliškos, bešališkos“¹⁸. Tačiau net ir teorijoje, jau nekalbant apie praktiką, jėzuitai sau patiems

¹⁷ Epitomae Instituti S. J., p. 513.

¹⁸ VVU MB RS, f. 3, Nr. 2382, p. 106—107.

prieštarauja. Būdami nuoseklūs tiek bažnytinės, tiek ir pasaulietinės valdžios rėmėjai bei pataikautojai, jie užmiršta savo duotą nurodymą būti objektyviais ir nuostatuose teigia: „Nepivalo būti įžeidžiami nei jokie katalikų vyresnieji, nei daktarai (mokytojai), tuos, jei kur reiks, kukliai tepataiso“¹⁹. Dar labiau pataikaujama valdovo ir didikų nuomonėms bei jų elgesiui. Jėzuitai puikiai žinojo, jog nuo jų palankumo priklausė ordino įtakingumas krašte, o taip pat iš jų gaunamos materialinės gėrybės. Todėl generolas M. Viteleskus 1621.XII rašo: „Cenzoriai ir vyresnieji tegul labai rūpestingai žiūri, kad jose (knygose I. P.) nebūtų nič nieko, kur, kad ir visai švelniai, paliečiami arba papeikiami karalių arba kunigaikščių sprendimai bei darbai, ypač tie, kurie liečia valstybės būklę. Ir negalime sutikti, kad kas nors, kokio nors kunigaikščio ar valdžios raginamas, tai parašytų arba išleistų. Net ir tuo atveju, kai, atsisakius padaryti šią paslaugą, reikalaujantis įsiseistų, ordinui reikia bijotis daug didesnių nepatogumų užsitraukti neapykantą dėl tokių knygų, negu to, kad kurio nors magnato dėl to kilęs nepasitenkinimas galėtų jam pakenkti“²⁰. Tad negailestingi ir fanatiški savo idėjiniams priešams jėzuitai pro pirštus žiūri į valdovų politikos nenuoseklumą ir klaidas, nedviprasmiškai siekdami sau naudos. Knygos, jėzuitų veiklos pradžioje buvusios ideologiniu ginklu, ilgainiui jiems buvo reikalingos kaip priemonė geram vardui įsigyti. „Labai reikia bijotis, kad iš to, kas ligi šiol buvo gerovės ir garbės šaltinis, per senoją priešų klatingumą nekiltų kokie vieši nuostoliai, ir ordino darbas nebūtų suteptas“²¹.

Visa tai nulėmė, kad griežčiausiai

buvo uždrausta leisti knygas, pasirašytas slapyvardžiais ar išgalvotomis pavardėmis. Paslėpę savo tikrąjį vardą, autoriai būdavo drąsesni, kritiškiau pasisakydavo prieš gyvenimo negeroves, betvarę valstybę. Dėl pasirašymo slapyvardžiais M. Viteleskus 1621.XII.31 parašė griežtą raštą, kurio atsiradimo priežastis nusako pradžioje. „Kadangi įvairiose vietose kai kurios knygos yra išleidžiamos su neaiškiu autoriaus vardu arba su slapyvardžiu, o tose knygose karalių bei kunigaikščių veikla ir kiti valstybės dalykai gana negarbingai nagrinėjami, šiuos biaučius piktadarių kūrinius kai kurie, norėdami ordinui užtraukti neapykantą, nesivaržydami priskiria vyresniems ir žymesniems ordino asmenims. Tad, jog niekam niekur nebūtų duota proga ką nors iš mūsiškių šitaip įtarinėti ir šmeižti, manome reikalinga esant, ypač šiuo metu, labai rūpestingai nuspręsti, kad jokių pagrindu nebūtų leista niekam iš jėzuitų ordino žmonių išspausdinti knygą su svetimu vardu arba slapyvardžiu“²². Čia M. Viteleskus primena bausmes už neklusymą, tačiau tikisi, kad ir be jų bus galima apsieiti. Generolo viltys nepasiteisino, ir 1690 m. jėzuitų nuostatuose jau visai konkrečiai kalbama apie nusikaltusių autorių sankcionavimą“. O jei kas be leidimo savo ar svetimu vardu, arba nuslėpęs jį iš spaudos išleistų ir viešai paskelbtų knygą, knygutęs arba palaidus lapelius bei šiaip ką,— bausintas sunkiomis ir tikromis bausmėmis: suprask, atimant pareigas, atimant aktyvų ir pasyvų balsą, garbingesnes ir ordine naudovaujančias vietas, netgi, pagal nusikaltimo didumą, skiriant kūno bausmes. Šie bausmių nuostatai tepaliečia bendrininkus ir apie tai žinančius, net vyresniuosius pagal kaltės kokybę. Už

¹⁹ Epitomae instituti, p. 512.

²⁰ VVU MB RS, f. 83, Nr. 17.

²¹ VVU MB RS, f. 82, Nr. 17.

²² Ten pat.

apgaulę tebūnie apkaltinami tie, kurie bus davę (tokius) raštus pašaliečiams platinti“²³. Šie jėzuitų vadovybės įsakymai buvo ne be pagrindo. Jau XVI a. pasirodė veikalų, išleistų nepasirašant pavardės — anoniminiai ar pasisavinant išgalvotą pavardę. Yra žinoma, kad XVI a. M. Laščius knygas leido Tvožydlos (Tworzydla) slapyvardžiu, XVII a. Tomas Klagijus (Clagius) — Didymo Hermanovillano pseudonimu, L. Bojeris — J. Zavišos pavarde ir kt. XVIII a. pabaigos grasinimai jau nebegalėjo įbauginti rašytojų. Šviečiamojo laikotarpio ir artėjančios prancūzų revoliucijos idėjos pasklido po Europą ir vertė žmones rimtai susimąstyti. Vis didėjantis nepasitenkinimas jėzuitais, jų konservatyvumas, švietimo bei spaudos monopoliumi, mokslo laimėjimai įžvalgesnių jėzuitų tarpe ugdė savarankiškumą, kūrybinio polėkio nuotaikas. Mokslinėje literatūroje išleidžiami veikalai, jei ne slapyvardėmis, tai visai nepasirašant pavardės. Taip išėjo M. Počobuto astronominės knygelės, J. Pošakovskio, P. Paprockio veikalai.

Cenzūra lieté ne tik knygų, bet paveikslų bei medalių spausdinimą. Prieš tai, kaip rodo 1624 m. raštas, buvo į tokios rūšies dalykų spausdinimą žiūrima laisviau. Susigriebta, kad jie vertinami „ne pagal svarumą, bet pagal kokybę, kaip daugiausiai vieši, visų akyse stovį ir patiekti visų sprendimams“²⁴, todėl buvo pagriežtinta ir jų leidimo kontrolė. Tiek paveikslus, tiek ir medalius buvo galima leisti tik cenzūravus kaip ir knygas, su generalinio viršininko aprobacija. Vėlesniuose nu-

tarimuose apie tokio pobūdžio leidinius visiškai nekalbama. Vargu, ar šis draudimas lieté knygų iliustracijas, tuo labiau, kad grafikai greičiau priklausė kuriam nors cechui, bet ne bažnytiniam ordinui, o gal ir visai buvo savarankūs žmonės.

Kaip palietė cenzūra jėzuitų ir kitų autorių veikalus, kiek jų buvo konfiskuota, neleista spausdinti, kiek sudeginta drauge su jų autoriais, panašiai, kaip tai buvo padaryta su Kazimieru Liščinskiu, į praeitį nubėgę amžiai ištikimai saugo savo paslaptis. Gal dar Romos ir kitų miestų jėzuitų archyvuose tyrinėtojų laukia cenzorių atvesti veikalai už minties drąsą ir lakumą, už eretiškas išvadas, už nukrypimus nuo siaurų ir griežtų jėzuitinių scholastikos rėmų. Akademijos spaustuvė, kaip rodo vizitatorių įrašai, ne visada tiksliai vykdė cenzūros nurodymus, iš po jos staklių yra išėjusių ir necenzūruotų leidinių ar ne visiškai jėzuitams priimtinių.

Priklausoma tegul ir nuo gabių, bet akklai savo ordinui ir jo nuostatams paklususių cenzorių, jėzuitų cenzūra padarė didelę žalą krašto spaudos vystymuisi. Vaikydamosi ordinui naudoti ir pataikaudama šalies valdžios politikai, ji gniaužė bet kokią didesnę kūrybinį polėkį, neleido plačiau pasireikšti autorių individualybei. Tai jėzuitų cenzūros neigiamas nuopelnas, kad Akademijos spaustuvės, o iš dalies ir visoje lietuvių spaudos produkcijoje jaučiamas toks leidinių turinio siaurumas. Tik dideli talentai sugebėjo prasiveržti pro mechaniską ir scholastinį jėzuitų mokymą ir ateinančioms kartoms palikti išliekamąją vertę turinčių kūrinių.

²³ Epitomae instituti, p. 514.

²⁴ VVU MB RS, f. 83, Nr. 17.

Резюме

Развитие книжного дела и содержание книг во все времена решала цензура. Это особенно ярко выразилось в начале книгопечатания, когда содержание почти каждой книги должно было быть идейным оружием на арене политической или религиозной борьбы. С цензурой, как важнейшим фактором, сталкивается и типография Виленской академии, действовавшая в 1576—1773 г. Ее деятельность контролировалась церковной цензурой, которую осуществляли сами иезуиты.

Начальная цензура образовывала систему из двух этапов, которая постепенно переходила в один этап. В цензоры назначались способнейшие члены ордена, от которых требовалось сохранение тайны, объективность, хорошее знание предмета. В своей работе они руководствовались правилами цензуры, распоряжениями и указаниями иезуитских генералов и провинциалов. На практике же иезуиты не придерживались объективности. Цензоры жес-

токо расправлялись с произведениями своих идеологических противников, тем не менее потворствовали изданиям, посвященным правителям и влиятельным особам. Поэтому строго было запрещено издание анонимных и подписанных псевдонимами произведений, так как в них критически и острее авторы выражали свои мысли.

Односторонняя и строгая цензура иезуитов отрицательно влияла на содержание книг. В погоне за собственной выгодой и потворствуя правящей политике страны, они притесняли любой творческий взлет, не давали широко выявляться авторской индивидуальности, поэтому в изданиях типографии того времени чувствуется односторонность и узость содержания. Только большим талантам удалось пробиться сквозь механическое и схоластическое учение иезуитов и оставить грядущим поколениям произведения, не потерявшие своей ценности и в наше время.

PRINTING HOUSE OF THE VILNIUS ACADEMY
AND CENSORSHIP OF BOOKS

I. PETRAUSKIENĖ

Summary

In all times the spreading of book and the contests of it were conditioned by censorship. It was very obvious at the beginning of the printing era, when almost every book had to be an ideological weapon in the area of the struggle between religion or politics. The censorship reigned over the books, printed in the Vilnius Academy printing house, which functioned in the period of 1576—1773. All the printed books were under the control of Jesuits.

Censors were required to be silent, objective and to know the subject thoroughly. In their work they followed the directions of Jesuits. Meanwhile in practice they were far from impartiality. Censors avenged cruelly with people whose

ideology didn't coincide with theirs. On the other hand they encouraged the works devoted to the ruling class. That's why anonymous or pseudonymous publications were strictly prohibited, because in such works authors could express their thoughts more boldly.

One-sided and strict censorship influenced the contents of books negatively. That's why books published by the Academy were of similar type, one could feel the narrowness of their contents.

Only talented people managed to make their way through the mechanical and scholastic dogmas and left a lot of valuable works for the future generations.